

کتاب مسائل در نگارش‌های حدیثی با تأکید بر مسائل علی بن جعفر

احسان سرخه‌ای

چکیده:

در نگارش و تدوین کتاب‌های حدیثی، مجموعه‌های همگن و هم‌ساختاری مشاهده می‌شوند که مشابه یکدیگر و یا با هدف واحدی تألیف شده‌اند؛ نگارش کتاب‌های امالی و مسائل از این قبیل به شمار می‌آیند. این مقاله در صدد معرفی کتاب‌های مسائل و مسائل‌نگاران است. اسامی این منابع و مؤلفان آنها از فهرست‌نامه‌های اصحاب و بعضی با استناد به اسناد روایان استخراج شده‌اند. از جمله این مؤلفان علی بن جعفر عریضی است که بخش قابل توجهی از تألیف او تاکنون بر جای مانده است. معرفی این شخصیت و طرق مختلف نقل نسخه‌های متفاوت کتاب علی بن جعفر - که به دست بزرگترین محدثان رسیده - در این مقاله مورد بحث قرار گرفته است.

کلید واژه‌ها: کتاب‌های مسائل، کتابشناسی، مسائل علی بن جعفر، علی بن جعفر عریضی

۱. درآمد

تألیف کتاب‌های «مسائل» در بین محدثان و اصحاب ائمه علیهم‌السلام رواج بسیاری داشته است. نجاشی (م ۴۵۰ ق) و شیخ طوسی (م ۴۶۰ ق) از تألیف چنین کتاب‌هایی گزارش‌های مختلفی داده‌اند. بیشتر این کتاب‌ها، پرسش و پاسخ‌هایی هستند که مؤلف، خود، و یا به ندرت از راوی دیگری، از امام علیه‌السلام پرسیده و پاسخ آن را در مجموعه‌ای ثبت نموده است.

این کتاب‌ها به منزله مجموعه استفتائات در زمان ما بوده، غالباً مشتمل بر سؤالات فقهی‌اند. با نگاهی به مؤلفان کتاب‌های «مسائل»، آنها را عمدتاً فقهایی می‌یابیم که با ابداع سؤالات و تفریعات فقهی در صدد توسعه علمی این دانش و تسلط بر مبانی فقهی آن موضوعات برآمده، برای یافتن پاسخ‌های خویش به ائمه علیهم‌السلام رجوع نموده‌اند؛ بزرگانی چون محمد بن مسلم بن ربیع، محمد بن الحسین بن ابی الخطاب، الحسن بن علی بن یقطين بن موسی، صفوان بن یحیی، یونس بن

عبدالرحمن، احمد بن محمد بن ابی نصر البزنطی، الحسن بن علی بن زیاد الوشاء البجلي الكوفي، محمد بن الحسن الصفار از جمله کسانی هستند که با طرح سؤالات مختلف و نگارش کتاب‌های «مسائل»، زمینه بیان و برجای ماندن میراث گرانبهایی از معارف ائمه را فراهم آورده‌اند.

گذشته از فقیهان یاد شده، مشایخ و بزرگان دیگری نیز بوده‌اند که علاوه بر انگیزه‌های فوق به عنوان وکلا و نمایندگان ائمه معصومین^{علیهم‌السلام} واسطه طرح سؤالات شیعیان از ایشان بوده‌اند. علی بن الریان بن الصلت وکیل امام هادی،^۱ ایوب بن نوح بن دراج وکیل امام هادی و امام عسکری^{علیه‌السلام}،^۲ احمد بن اسحاق، «وافد القمیین» و از خواص امام عسکری^{علیه‌السلام}،^۳ از جمله این مشایخ بوده‌اند که به ثبت این پرسش‌ها در قالب مکاتبات و مسائل اقدام نموده‌اند.

برای نمونه، مناسب است روایت صدوق در عیون أخبار الرضا^{علیه‌السلام} در باب مسائل حسن بن علی الوشاء از امام رضا^{علیه‌السلام} نقل شود:

حدَّثنا أبي رضي الله عنه، قال: حدَّثنا سعد بن عبدالله، قال: حدَّثنا أبو الخير صالح بن أبي حماد، عن الحسن بن علي الوشاء، قال: كنت كتبت معي مسائل كثيرة قبل أن أقطع على أبي الحسن^{علیه‌السلام} وجمعتها في كتاب مما روى عن أبيائه^{علیهم‌السلام} وغير ذلك واحببت أن أثبت في أمره واختبره، فحملت الكتاب في كمي وصرت إلى منزله وأردت أن آخذ منه خلوة فأناوله الكتاب، فجلست ناحية، وأنا متفكر في طلب الاذن عليه، وبالباب جماعة جلوس يتحدثون، فبينما أنا كذلك في الفكرة في الاحتيال للدخول عليه، إذ أنا بغلام قد خرج من الدار في يده كتاب فنادی: أيكم الحسن بن علي الوشاء ابن بنت الياس البغدادي؟ فقلت إليه ققلت: أنا الحسن بن علي، فما حاجتك؟ فقال: هذا الكتاب أمرت بدفعه إليك فهاك خذه. فأخذته وتحيت ناحية فقرأته، فإذا والله فيه جواب مسألة مسألة فعند ذلك قطعتم عليه وتركت الوقف.^۴

ساختار کتاب‌های «مسائل»، معمولاً به این گونه بوده که روایات تألیف یافته در آنها با الفاظی چون: «سئل»، «سألت»، «سألته» و مانند اینها آغاز شده‌اند. در کتاب‌هایی که «مسائل» در قالب مکاتبه صورت پذیرفته، تعبیراتی مانند: «کتبت إلى ... أسأله ... فکتب / فأجاب / فوقع» آمده است.

بعضی از روایان و اصحاب ائمه نیز مراسلات و مکاتبات گوناگونی به ائمه داشته‌اند که از موضوع این نوشتار خارج‌اند؛ زیرا در حدّ یک تألیف نبوده، یا گزارشی از تألیف آنها به دست نیامده است. این

۱. الخلاصة، ص ۱۸۵.

۲. رجال النجاشی، ص ۱۰۲.

۳. همان، ص ۹۱.

۴. عیون أخبار الرضا^{علیه‌السلام}، ج ۱، ص ۲۵۲.

مکاتبات معمولاً با انگیزه پرسش از مسائل اعتقادی، درخواست دعا برای رفع مشکلات و ... نگارش یافته‌اند؛ نمونه‌هایی از این دست را می‌توان در روایت علی بن سَیِّد^۵ و دیگر روایات^۶ جستجو نمود.

۲. مسائل نگاران

فهرست زیر^۷ اسامی روایانی است که نجاشی و شیخ طوسی و دیگران، آنها را به عنوان مؤلفان کتاب‌های «مسائل» گزارش نموده‌اند:

۱. محمد بن قیس البجلي مسائل از امام باقر^۸،
۲. محمد بن مسلم بن رباح، الاربع مائة مسألة في أبواب الحلال والحرام از امام باقر و امام صادق^۹، که در بسیاری از موارد در منابع حدیثی تعبیر عن احدهما آمده است،
۳. ادریس بن عبدالله بن سعد الاشعری القمي، مسائل احتمالاً از امام صادق^{۱۰}،
۴. حماد بن عیسیٰ أبو محمد الجهني، مسائل از امام صادق^{۱۱}،
۵. عمر بن محمد بن عبدالرحمن بن اذينة، مسائل از امام صادق^{۱۲}،
۶. عبیدالله بن علی الحلبي، مسائل از امام صادق^{۱۳}،
۷. محمد بن الحسین بن ابي الخطاب، مسائل، احتمالاً جمع آوری مسائل از امام صادق^{۱۴} است.

۱. الحسن بن علي بن يقطين بن موسى، مسائل از امام موسی بن جعفر^{۱۵}،
۲. صفوان بن يحيى، مسائل از امام موسی بن جعفر^{۱۶}،

۵. الکافی، ج ۸، ص ۱۲۴-۱۲۶.

۶. ر. ک. همان، ج ۱، ص ۵۱۱ و ۵۱۹.

۷. ترتیب فهرست بر اساس ترتیب ائمه^{علیهم‌السلام} و سپس به ترتیب الفبای اسامی مؤلفان است. شایان ذکر است که در پاره‌ای موارد، از امام مورد سؤال در منابع فهرستی، نام برده نشده، که با مراجعه به کتاب‌های حدیثی استخراج گردید. در نقل از منابع حدیثی، نشانی روایات تکرار شده در منابع بعدی بیان نشده است. این بدان معناست که اگر روایت نقل شده از یک کتاب را کلینی آورده، صدوق یا شیخ در کتاب خود همان روایت را نقل نموده‌اند، تنها نشانی روایت موجود در کتاب الکافی آورده شده است. این کار به منظور برآورد شمار روایات غیر تکراری منقول از کتاب در جوامع حدیثی انجام شده است.

۸. رجال الطوسی، ص ۲۹۳.

۹. رجال النجاشی، ص ۳۲۳.

۱۰. الفهرست، ص ۸۶؛ رجال الطوسی، ص ۱۶۳؛ الکافی، ج ۳، ص ۲۹۸، ج ۶، ص ۳۹؛ تهذیب الأحکام، ج ۵، ص ۷۸، ۳۵۱، ۲۸۹.

۱۱. رجال النجاشی، ص ۱۴۳.

۱۲. همان، ص ۲۸۳؛ الکافی، ج ۴، ص ۱۱۸ و ۲۷۵، ج ۵، ص ۲۲۷ و ۲۳۱، ج ۶، ص ۴۱۳.

۱۳. معالم العلماء، ص ۱۷۹.

۱۴. رجال النجاشی، ص ۳۳۴؛ تهذیب الأحکام، ج ۱، ص ۴۴۳، ج ۲، ص ۳۰۷، ج ۴، ص ۲۴۷، ج ۵، ص ۳۸۰.

۱۵. رجال النجاشی، ص ۴۵؛ الفهرست، ص ۹۸.

۱۶. الفهرست، ص ۱۴۵.

۳. عبدالله بن محمد الاهوآزی، مسائل از امام موسی بن جعفر علیه السلام، ۱۷.
۴. علی بن یقطين بن موسی البغدادي، مسائل از امام موسی بن جعفر علیه السلام، ۱۸.
۵. یونس بن عبدالرحمن، مسائل موسی بن جعفر علیه السلام، ۱۹.
۱. ابراهیم بن ابی محمود الخراسانی، مسائل از امام رضا علیه السلام، ۲۰.
۲. ابراهیم بن بشر، مسائل از امام رضا علیه السلام، ۲۱.
۳. أحمد بن عمر الحلال، مسائل از امام رضا علیه السلام، ۲۲.
۴. أحمد بن محمد بن ابی نصر البزنطي، مسائل از امام رضا علیه السلام، ۲۳.
۵. اسماعیل بن عیسی بن عبدالله الأشعري، مسائل از امام رضا علیه السلام، ۲۴.
۶. أبو همام اسماعیل بن همام بن عبدالرحمن البصری، مسائل از امام رضا علیه السلام، ۲۵.
۷. الحسن بن الجهم بن بکیر بن اعین، مسائل احتمالاً از امام رضا علیه السلام، ۲۶.
۸. الحسن بن علی بن زیاد الوشاء البجلي الكوفي، مسائل از امام رضا علیه السلام، ۲۷.
۹. ریان بن شیبب، مسائل الصباح بن نصر الهمذني از امام رضا علیه السلام را جمع آوری نموده است، ۲۸.
۱۰. زکریا بن آدم بن عبدالله بن سعد الاشعري القمي، مسائل از امام رضا علیه السلام، ۲۹.

۱۷. رجال النجاشی، ص ۲۲۷.
۱۸. همان، ص ۲۷۳؛ الفهرست، ص ۱۵۴.
۱۹. الفهرست، ص ۲۲۶.
۲۰. همان، ص ۴۱؛ تهذیب الأحکام، ج ۱، ص ۱۶ و ۳۶۸.
۲۱. رجال النجاشی، ص ۲۳.
۲۲. همان، ص ۹۹.
۲۳. رساله ابی غالب الزراري، ص ۱۷۰. کلینی این کتاب را از سه نسخه روایت شده از: الف. عدة من أصحابنا، عن سهل بن زیاد عن أحمد بن محمد بن أبي نصر، ب. عدة من أصحابنا، عن أحمد بن محمد بن عيسى، عن أحمد بن محمد بن أبي نصر، ج. عدة من أصحابنا، عن علي بن ابراهيم، عن أبيه، عن أحمد بن محمد بن أبي نصر نقل نموده است.
۲۴. الکافی، ج ۷، ص ۶۰، ۶۳، ۶۴، ۶۸ و ۲۶۱؛ کتاب من لا يحضره الفقيه، ج ۱، ص ۲۸۰؛ تهذیب الأحکام، ج ۱، ص ۳۷۲، ج ۲، ص ۱۶۷، ۳۷۱ و ۳۷۰، ج ۳، ص ۳۱، ج ۴، ص ۲۱۱، ج ۶، ص ۲۸۰، ج ۷، ص ۳۷۵ و ۳۸۵، ج ۹، ص ۷۰ و ۲۳۴. نامی از این کتاب در منابع فهرستی و رجالی برده نشده است، اما کلینی آن را معرفی نموده است [الکافی، ج ۷، ص ۲۶۱] طریق کلینی به این کتاب «عدة من أصحابنا، عن أحمد بن محمد بن عيسى، عن سعد بن إسماعيل، عن إسماعيل بن عيسى» است. همچنین صدوق در مشیخة فقیه طریق خود به کتاب را این گونه معرفی نموده است: «ما كان فيه، عن إسماعيل بن عيسى فقد رويته، عن محمد بن موسى بن المتوكل قال: حدثنا علي بن إبراهيم، عن أبيه، عن إسماعيل بن عيسى» [کتاب من لا يحضره الفقيه، ج ۴، ص ۴۴۸].
۲۵. الفهرست، ص ۲۷۴؛ رجال النجاشی، ص ۳۰؛ رجال الطوسی، ص ۲۵۲.
۲۶. الفهرست، ص ۹۷؛ الکافی، ج ۴، ص ۵۲۵؛ تهذیب الأحکام، ج ۳، ص ۲۷۶؛ الأملی از شیخ صدوق، ص ۲۴۰؛ عیون أخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۴۹؛ الفیة از شیخ طوسی، ص ۴۵۹.
۲۷. رجال النجاشی، ص ۳۹.
۲۸. همان، ص ۱۶۵ و ۲۰۲.
۲۹. همان، ص ۱۷۴؛ الفهرست، ص ۱۳۲.

۱۱. سعد بن سعد بن الاحوص بن سعد بن مالک الاشعري القمي مسائل از امام رضا علیه السلام، ۳۰.
۱۲. سعد خادم أبي دلف العجلي، مسائل از امام رضا علیه السلام، ۳۱.
۱۳. عبدالله بن محمّد بن حصين الحصيني الاهوازي، مسائل از امام رضا علیه السلام، ۳۲.
۱۴. عيسى بن عبدالله بن سعد بن مالک الاشعري، مسائل از امام رضا علیه السلام، ۳۳.
۱۵. الفتح بن يزيد أبو عبدالله الجرجاني، مسائل احتمالاً از امام رضا علیه السلام، ۳۴.
۱۶. محمّد بن ابي عمير، مسائل از امام رضا علیه السلام، ۳۵.
۱۷. محمّد بن سنان أبو جعفر الزاهري، مسائل از امام رضا علیه السلام، ۳۶.
۱۸. محمّد بن سهل بن اليسع، مسائل از امام رضا علیه السلام، ۳۷.
۱۹. معاوية بن سعيد، مسائل از امام رضا علیه السلام، ۳۸.
۲۰. معمر بن خالد، مسائل از امام رضا علیه السلام، ۳۹.
۲۱. ياسر خادم الرضا علیه السلام، مسائل از امام رضا علیه السلام، ۴۰.

۱. يعقوب بن إسحاق السكيت، مسائل از امام جواد علیه السلام، ۴۱.

۱. ايوب بن نوح بن دراج مسائل از امام هادی علیه السلام، ۴۲.
۲. داود بن مافنة الصرمي، مسائل از امام هادی علیه السلام، ۴۳.
۳. علي بن جعفر الهماني البرمكي، مسائل از امام هادی علیه السلام، ۴۴.

-
۳۰. رجال النجاشي، ص ۱۷۹.
۳۱. همان، ص ۱۷۹؛ الفهرست، ص ۱۳۶.
۳۲. رجال النجاشي، ص ۲۲۷.
۳۳. همان، ص ۲۹۶؛ الفهرست، ص ۱۸۷.
۳۴. رجال النجاشي، ص ۳۱۱؛ الكافي، ج ۱، ص ۸۶ ج ۵، ص ۴۵۲ و ۴۶۴.
۳۵. الفهرست، ص ۲۱۸. هیچ اثری از سؤالات بی واسطه او از امام رضا علیه السلام در منابع حدیثی یافت نشد. احتمالاً در این کتاب مسائل سایر اصحاب گردآوری شده است.
۳۶. رجال النجاشي، ص ۳۲۸.
۳۷. الفهرست، ص ۲۲۵.
۳۸. رجال النجاشي، ص ۴۱۰.
۳۹. رسالة أبي غالب الزراري، ص ۱۶۹؛ الكافي، ج ۱، ص ۳۸۵ ج ۲، ص ۵۵۲، ۵۵۳ ج ۳، ص ۳۷ ج ۵، ص ۴۶۷.
۴۰. رجال النجاشي، ص ۴۵۳؛ الفهرست، ص ۲۶۷.
۴۱. رجال النجاشي، ص ۴۴۹.
۴۲. الفهرست، ص ۵۶.
۴۳. رجال النجاشي، ص ۱۶۱؛ الفهرست، ص ۱۲۵.
۴۴. رجال النجاشي، ص ۲۸۰.

۴. علی بن الریان بن الصلت، مسائل از امام هادی علیه السلام، ۴۵.
۵. محمّد بن الریان بن الصلت الاشعري مسائل از امام هادی علیه السلام، ۴۶.
۶. محمّد بن الفرج الرخجی، مسائل (با توجه به طبقه) از امام هادی علیه السلام، ۴۷.
۷. هارون بن مسلم بن سعدان، مسائل از امام هادی علیه السلام، ۴۸.

۱. محمّد بن الحسن الصفار، مسائل از امام حسن عسکری علیه السلام به صورت مکاتبه، ۴۹.
۲. محمّد بن سلیمان بن الحسن بن الجهم بن بکیر بن أعین أبو طاهر الزراری، مسائل و الجوابات از امام حسن عسکری علیه السلام، ۵۰.
۳. محمّد بن علی بن عیسی الطلحی القمی، مسائل از امام حسن عسکری علیه السلام، ۵۱.

۱. محمّد بن عبدالله بن جعفر الحمیری أبو جعفر القمی، مسائل و توقیعات از امام عصر علیه السلام، ۵۲.
 نجاشی و شیخ به راویان دیگری نیز کتاب مسائل نسبت داده‌اند، اما به امام مورد سؤال اشاره‌ای نکرده‌اند و از کتب حدیثی نیز قرینه‌ای در این باره به دست نمی‌آید. اینان عبارت‌اند از:

۱. أحمد بن ابراهیم بن اسماعیل بن داود بن حمدون الکاتب النذیم، ۵۳.
۲. الحسین بن حمدان الخصیبی الجنبلازی، ۵۴.
۳. الحسین بن مهران بن محمّد بن ابي نصر السکونی، ۵۵.
۴. داود بن القاسم الجعفري، ۵۶.
۵. عمرو بن میمون، ۵۷.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۴۵. مستطرفات السرائر، ص ۵۸۲؛ الکافی، ج ۳، ص ۲۸۱، ج ۵، ص ۵۴۱، ج ۷، ص ۷؛ کتاب من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۲۶۵ و ۵۵۴؛ تهذیب الأحکام، ج ۲، ص ۳۶۷، ج ۵، ص ۲۰۹.
۴۶. رجال النجاشی، ص ۳۷۰.
۴۷. همان، ص ۳۷۱. در اینجا راوی از امام کاظم علیه السلام معرفی شده، که نادرست به نظر می‌رسد.
۴۸. همان، ص ۴۳۸.
۴۹. الفهرست، ص ۲۲۰.
۵۰. رجال النجاشی، ص ۳۴۷.
۵۱. همان، ص ۳۷۱؛ الفهرست، ص ۲۲۶ و ۲۳۶.
۵۲. رجال النجاشی، ص ۳۵۴؛ الفهرست، ص ۱۶۷.
۵۳. الفهرست، ص ۷۲.
۵۴. رجال النجاشی، ص ۶۷.
۵۵. همان، ص ۵۶.
۵۶. الفهرست، ص ۱۲۴.
۵۷. همان، ص ۱۸۱.

۶. محمد بن علی الطلحي، ۵۸

۷. محمد بن فضیل بن کثیر الصیرفی الازدی، ۵۹

۸. یعقوب بن یزید بن حماد الانباری السلمي، ۶۰

مجموع کسانی که در گزارش‌های مختلف به عنوان مؤلفان «مسائل» معرفی شده‌اند، با تتبع به عمل آمده ۵۴ تن هستند.

از جمله نکات مهم در این فهرست آن است که از هر راوی فقط یک کتاب «مسائل» گزارش شده است. نکته دیگر، تراکم نسبی شمار کتاب‌های تألیف یافته در عصر امام رضا و سپس امام هادی علیهما السلام است.

۳. مسائل الرجال

در باره‌ای موارد، مؤلفان کتاب‌های «مسائل» درصدد جمع آوری سؤالات دیگر راویان و تنظیم آنها برآمده‌اند که از برخی با عنوان مسائل الرجال نام برده شده است. این نام‌گذاری از آنجاست که این رسایل حاوی مجموعه‌ای از «مسائل» است که «رجال» مختلف از یکی از ائمه معصوم علیهم السلام پرسیده‌اند. بدین ترتیب، آشکار می‌شود که این کتاب‌ها با مباحث رجالی به معنای شناخت راویان ارتباطی ندارد.

از جمله معروف‌ترین این مؤلفان، عبدالله بن جعفر الحمیری (م ح ۲۹۷ ق) مؤلف کتاب قرب الاسناد است. او با جمع‌آوری مکاتبات و سؤالات از امام هادی علیه السلام مسائل الرجال و مکاتباتهم أبی الحسن الثالث علیه السلام ۶۱ را نگاشت. ۶۲ افزون بر آن، حمیری گردآورنده مسائل لأبی محمد الحسن علیه السلام علی ید محمد بن عثمان العمري و مسائل أبی محمد و توفیعات ۶۳ نیز هست. ۶۴

أبو عبدالله موسی بن القاسم بن معاویة بن وهب البجلي نیز از جمله کسانی است که به تألیف مسائل الرجال اهتمام نموده است. به گزارش نجاشی او در این کتاب، مسائل هشت تن از راویان را جمع آورده است. ۶۵ با توجه به آن‌که وی از جمله راویان کتاب مسائل علی بن جعفر است، به احتمال، او همه یا بخش عظیمی از این کتاب را در تألیف خود درج نموده است.

أحمد بن إسحاق بن عبدالله الأشعري از جمله مؤلفان کتاب‌های مسائل الرجال معرفی شده

۵۸. همان، ص ۲۲۶.

۵۹. رجال النجاشی، ص ۳۶۷.

۶۰. همان، ص ۴۵۰.

۶۱. همان، ص ۲۱۹.

۶۲. بخشی‌هایی از این کتاب را ابن ادریس حلی (م ۵۹۸ ق) در مستطرفات السرائر، ص ۵۸۱ آورده است. ابن ادریس تنها به نقل روایاتی پرداخته که حمیری از مسائل ایوب بن نوح، علی بن الریان، داود الصرمی و محمد بن علی بن عیسی آورده است.

۶۳. متن کامل این سؤالات در النقیة از شیخ طوسی، ص ۳۷۴-۳۸۴ تحت عنوان «نسخة الدرر» آمده است. برای توضیح بیشتر، ر. ک: رجال النجاشی، ص ۳۵۴.

۶۴. برای آگاهی بیشتر، ر. ک: همان، ص ۲۱۹.

۶۵. همان، ص ۴۰۵.

است. ۶۶ نجاشی درباره او می‌گوید:

رأيت من كتبه ... مسائل الرجال لابي الحسن الثالث عليه السلام جمعه. ۶۷.

با توجه به جایگاه والای احمد بن اسحاق در نزد اصحاب، در نظر می‌آید که باید در منابع حدیثی روایات بسیاری منقول از این کتاب یافت شود؛ روایاتی که متن آن، سؤال و جواب از امام هادی علیه السلام باشد. اما جستجو در کتاب‌های حدیثی روشن می‌سازد که غالب روایات کتب اربعه و وسائل الشیعة - که احمد بن اسحاق در سند آنها واقع شده - از بکر بن محمد الأزدی و سعدان (/ عبدالرحمن) بن مسلم العامری است که هر دو خود صاحب کتاب بوده، احمد بن اسحاق به عنوان راوی کتب ایشان معرفی شده است. ۶۸ حمیری نیز در قرب الاسناد همه یا بخشی از کتاب بکر بن محمد را به روایت احمد بن اسحاق نقل نموده است. ۶۹ بدین ترتیب، این احتمال قوت می‌یابد که روایات موجود در منابع حدیثی از این دو مؤلف از طریق احمد بن اسحاق، صرفاً روایت کتاب است. در باقی روایات احمد بن اسحاق، روایاتی منقول از امام حسن عسکری علیه السلام دیده می‌شود که از موضوع گزارش نجاشی خارج است. ۷۰ در چند روایت باقی مانده از احمد بن اسحاق - که در الکافی و کتاب من لا یحضره الفقیه از امام هادی علیه السلام نقل شده - تعابیر اسناد این گونه است:

۱. عن أحمد بن إسحاق قال: كتبت إلى أبي الحسن الثالث عليه السلام أسأله. ۷۱

۲. عن أحمد بن إسحاق الرازي قال: كتب رجل إلى أبي الحسن الثالث عليه السلام. ۷۲

۳. عن أحمد بن محمد قال: كتب أحمد بن إسحاق إلى أبي الحسن عليه السلام. ۷۳

۴. روی محمد بن عبدالجبار آن بعض أصحابنا: كتب علی یدی أحمد بن إسحاق إلى علی بن محمد العسکری علیه السلام. ۷۴

می‌توان گفت که این روایات محدود، تنها روایات بازمانده از مسائل الرجال احمد بن اسحاق است که در آنها از مکاتبه با امام هادی علیه السلام حکایت شده است. حال، جای این پرسش است که با توجه به موقعیت ویژه احمد بن اسحاق بن عبدالله اشعری در میان قمی‌ها ۷۵ و قرب زمانی او با بزرگان اهل حدیث قم، کمی روایات منقول از این کتاب از چه روست؟!

۶۶. همان، ص ۹۱.

۶۷. همان، نیز، ر. ک: الفهرست، ص ۷۰.

۶۸. رجال النجاشی، ص ۱۰۸؛ الفهرست، ص ۱۴۰.

۶۹. قرب الاسناد، ص ۳۲-۴۴.

۷۰. ر. ک: الکافی، ج ۱، ص ۵۱۳؛ ج ۷، ص ۲۹۶-۲۹۷؛ تهذیب الأحکام، ج ۱۰، ص ۲۱۱؛ مکرم الأخلاق، ص ۱۶۲.

۷۱. الکافی، ج ۱، ص ۹۷.

۷۲. همان، ج ۵، ص ۲۷۱.

۷۳. همان، ج ۷، ص ۱۰.

۷۴. کتاب من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۱۷.

۷۵. نجاشی درباره او می‌نویسد: «کان وافد القمیین... وکان خاصة أبي محمد عليه السلام». (رجال النجاشی، ص ۹۱). شیخ طوسی نیز در وصف او می‌گوید: «کبیر القدر، وکان من خواص أبي محمد عليه السلام، و رأی صاحب الزمان عليه السلام، و هو شیخ القمیین و وافدهم». (الفهرست، ص ۷۰).

۴. المسائل المجریة

با بررسی مجموعه سؤالاتی که از ائمه علیهم السلام در منابع حدیثی آمده، با پرسش‌هایی روبه‌رو می‌شویم که بعد از شهادت یکی از امامان، از امام بعدی با هدف آزمایش و بررسی احاطه علمی ایشان انجام شده است. کلینی (م ۳۲۹ ق) نمونه‌ای از چنین سؤالاتی را در الکافی نقل نموده است.^{۷۶} نمونه دیگر در الغیبة شیخ طوسی آمده است:

عبدالله بن جعفر الحمیری، عن محمد بن عیسی یقطینی قال: لما اختلف الناس فی أمر ابي الحسن الرضا علیه السلام جمعت من مسائله مما سئل عنه وأجاب عنه خمس عشرة ألف مسألة.^{۷۷}

نیز در الکافی آمده است:

علي بن إبراهيم، عن أبيه قال: أستاذن علي أبي جعفر علیه السلام قوم من أهل النواحي من الشيعة، فأذن لهم فدخلوا، فسألوه في مجلس واحد عن ثلاثين ألف مسألة، فأجاب علیه السلام وله عشر سنين.^{۷۸}

هر چند پذیرفتن متن حدیث با توجه به شمار سؤالات، دشوار می‌نماید، اما طرح چنین پرسش‌هایی را از ایشان علیهم السلام ثابت می‌کند.

متأسفانه گزارشی از گردآوری و ثبت این سؤال‌ها در یک مجموعه از یکی از راویان، جز از محمد بن عیسی بن عبید بن یقطین، به دست نیامده است. نجاشی در فهرست کتاب‌هایی که برای او ذکر نموده، از کتابی با عنوان المسائل المجریة نام می‌برد،^{۷۹} اما در منابع حدیثی موجود، دلیل روشنی بر نقل از این کتاب در دست نیست.

۵. مسائل علی بن جعفر

از جمله کسانی که به تألیف کتاب «مسائل» اهتمام ورزیده، ابوالحسن علی العریضی (م ۲۱۰ ق ۸۰ / ۲۲۰ ق ۸۱) ابن جعفر بن محمد بن علی بن الحسن بن علی بن ابی طالب علیه السلام است.

او از راویان بنام و دارای حسن شهرت در بین بزرگان از علما و رجالیان بوده است. شیخ مفید در توصیف علی بن جعفر می‌گوید:

كان علي بن جعفر علیه السلام راوية للحديث، سديد الطريق، شديد الورع، كثير الفضل.^{۸۲}

همچنین آورده است:

۷۶. الکافی، ج ۱، ص ۳۵۱.

۷۷. الغیبة، ص ۷۳.

۷۸. الکافی، ج ۱، ص ۴۹۶.

۷۹. رجال النجاشی، ص ۳۳۴.

۸۰. مسائل علی بن جعفر، مقدمه تحقیق، ص ۲۹.

۸۱. تهذیب التهذیب، ج ۷، ص ۲۵۸؛ الذریعة، ج ۲۰، ص ۳۶۰.

۸۲. الارشاد، ج ۲، ص ۲۱۴.

کان علي بن جعفر شدد التمسك بأخيه موسى و الانقطاع إليه و التوفر على أخذ معالم الدين منه. ۸۳

علامه حلی (م ۷۲۶ ق) در وصف وی می نویسد:

ثقة، روى الكشي عنه ما يشهد بصحة عقيدته وتأدبه مع أبي جعفر الثاني عليه السلام، وحاله أجل من ذلك. ۸۴

ابن عنبه (م ۸۲۸ ق) نیز آورده است:

هو أصغر ولد أبيه مات أبوه و هو طفل، وكان عالماً كبيراً. ۸۵

از اخلاص و ارادت او به امام کاظم و امام رضا و امام جواد علیهم السلام در روایات متعدد در منابع رجالی و حدیثی یاد شده است. ۸۶ کلینی نمونه‌ای از این روایات را نقل نموده است:

الحسين بن محمد، عن محمد بن أحمد النهدي، عن محمد بن خلاد الصيقل، عن محمد بن الحسن بن عمار قال: كنت عند علي بن جعفر بن محمد جالساً بالمدينة وكنت أقمّت عنده سنتين أكتب عنه ما يسمع من أخيه - يعني أبا الحسن عليه السلام - إذ دخل عليه أبو جعفر محمد بن علي الرضا عليه السلام المسجد - مسجد الرسول صلى الله عليه وآله - فوثب علي بن جعفر بلا حذاء ولا رداء فقبل يده وعظّمه، فقال له أبو جعفر عليه السلام: يا عم! اجلس - رحمك الله - فقال: يا سيدي! كيف أجلس و أنت قائم؟ فلما رجع علي بن جعفر إلى مجلسه جعل أصحابه يوبخونه ويقولون: أنت عم أبيه و أنت تفعل به هذا الفعل. فقال: اسكتوا إذا كان الله - عز وجل - و - قبض علي لحيته - لم يؤهل هذه الشيبة وأهل هذا الفتى ووضعه حيث وضعه، انكر فضله! نعوذ بالله مما تقولون، بل أنا له عبد. ۸۷

علی بن جعفر در بین رجالیان شیعه و اهل سنت، راوی از پدرش امام صادق علیه السلام معرفی شده است. ۸۸ در المحاسن ۸۹، الارشاد ۹۰، تهذیب الأحکام ۹۱، الأمالی للطوسی ۹۲ و سنن الترمذی ۹۳ نیز روایت علی بن جعفر از پدرش نقل شده است.

۸۳. همان، ج ۲، ص ۲۲۰.

۸۴. خلاصة الاقوال، ص ۱۷۵.

۸۵. عمدة الطالب، ص ۲۴۱.

۸۶. ر. ک: اختيار معرفة الرجال، ج ۲، ص ۷۲۸؛ الارشاد، ج ۲، ص ۲۲۰؛ النبية، ص ۴۲؛ عمدة الطالب، ص ۲۴۱.

۸۷. الكافي، ج ۱، ص ۳۲۲.

۸۸. ر. ک: رجال الطوسي، ص ۳۳۹؛ ميزان الاعتدال، ج ۳، ص ۱۱۷؛ تهذیب التهذیب، ج ۷، ص ۲۵۸؛ لسان الميزان، ج ۷، ص ۳۱۰.

۸۹. المحاسن، ج ۲، ص ۶۱۷.

۹۰. الارشاد، ج ۲، ص ۲۲۰.

۹۱. تهذیب الأحکام، ج ۸، ص ۱۹.

۹۲. الأمالی للطوسي، ص ۴۹۶.

۹۳. سنن الترمذی، ج ۵، ص ۳۰۵.

علی بن جعفر از جمله راویان امام کاظم علیه السلام نیز به شمار می‌آید. شیخ مفید (م ۴۱۳ ق) می‌گوید:
لزم أخاه موسى علیه السلام و روی عنه شيئاً كثيراً^{۹۴}.

کتاب مسائل و روایات پراکنده دیگر، مؤید این مطلب است.^{۹۵}

علی بن جعفر در رجال الطوسی^{۹۶} از اصحاب و راویان امام رضا علیه السلام هم معرفی شده است. در الکافی^{۹۷} دو روایت از علی بن جعفر در مورد امام رضا علیه السلام نقل نموده است.

ویژگی مسائل علی بن جعفر این است که اصل آن تاکنون برجای مانده است. انتساب کتاب مسائل به علی بن جعفر از مسلمات کتاب‌های رجال و فهرست است. نجاشی در ذکر إسماعیل بن محمد بن إسحاق بن جعفر آورده است:

روی عن جده إسحاق بن جعفر و عن عم أبيه علي بن جعفر صاحب المسائل.^{۹۸}

او در معرفی کتاب علی بن جعفر از چگونگی تألیف، و سؤال و جواب بودن کتاب نامی نمی‌برد و می‌گوید:

له كتاب في الحلال و الحرام.^{۹۹}

اما شیخ طوسی در الفهرست تصریح می‌کند که:

له ... مسائل لأخيه موسى الكاظم بن جعفر علیه السلام سأله عنها.^{۱۰۰}

همچنین در الرجال این کتاب را معرفی نموده و می‌گوید:

له كتاب ما سأله عنه.^{۱۰۱}

شیخ مفید نیز در الارشاد آورده است:

له مسائل مشهورة عنه وجوابات رواها سماعاً منه.^{۱۰۲}

نجاشی به وجود دو نسخه متفاوت از کتاب اشاره می‌کند که یکی از آنها مبوّب و دیگری غیر مبوّب بوده است. سپس طریق نسخه مبوّب را این گونه گزارش می‌کند:

أخبرنا القاضي أبو عبدالله، قال: حدّثنا أحمد بن محمد بن سعيد، قال: حدّثنا جعفر بن

۹۴. الارشاد، ج ۲، ص ۲۱۴.

۹۵. ر. ک: رجال النجاشی، ص ۲۵۱؛ رجال الطوسی، ص ۳۳۹؛ الفهرست، ص ۱۵۱؛ عمدة الطالب، ص ۲۴۱؛ میزان الاعتدال، ج ۳، ص ۱۱۷؛ تهذیب التهذیب، ج ۷، ص ۲۵۸.

۹۶. رجال الطوسی، ص ۳۵۹؛ خلاصة الاقوال، ص ۱۷۵.

۹۷. الکافی، ج ۱، ص ۳۲۲ و ج ۶، ص ۵۲۴.

۹۸. رجال النجاشی، ص ۲۹.

۹۹. همان، ص ۲۵۱.

۱۰۰. الفهرست، ص ۱۵۱.

۱۰۱. رجال الطوسی، ص ۳۳۹.

۱۰۲. الارشاد، ج ۲، ص ۲۲۰.

عبدالله المحمّدي، قال: حدّثنا علي بن أسباط بن سالم، قال: حدّثنا علي بن جعفر بن محمّد، قال: سألت أبا الحسن موسى عليه السلام.

و طريق نسخه غير ميّوب را اين گونه:

أخبرنا أبو عبدالله بن شاذان، قال: حدّثنا أحمد بن محمّد بن يحيى، قال: حدّثنا عبدالله بن جعفر، قال: حدّثنا عبدالله بن الحسن بن علي بن جعفر بن محمّد، قال: حدّثنا علي بن جعفر. ١٠٣

این بدان معناست که نسخه‌ای که علی بن أسباط بن سالم روایت کرده، بر اساس موضوعات فقهی تبویب شده و نسخه‌ای که نواده علی بن جعفر روایت نموده، بدون تنظیم و تبویب بوده است. عبدالله بن جعفر الحمیری القمی در قرب الاسناد متن کامل «مسائل» را با استفاده از نسخه «عبدالله بن الحسن العلوی، عن جدّه علي بن جعفر» به صورت میّوب آورده است. ١١٤ این مطلب که با بیان نجاشی مغایرت دارد، می‌تواند ناشی از احتمالات زیر باشد:

الف) گزارش نجاشی از اساس مخدوش باشد؛

ب) ترتیب میّوب و غیر میّوب در کتاب نجاشی، به دست استنساخ‌کنندگان کتاب او به اشتباه جابه جا شده باشد؛ به این معنا که در اصل کتاب وی نسخه روایت شده از علی بن أسباط غیر میّوب و نسخه عبدالله بن الحسن بن علی بن جعفر بن محمّد، میّوب بوده باشد. این مطلبی است که در مقدمه تحقیق کتاب (چاپ آل البيت) مطرح شده است. ١١٥

ج) حمیری نسخه غیر میّوب را به دست آورده و خود آن را تنظیم نموده است؛

د) کتاب روایت شده از طریق عبدالله بن الحسن العلوی متعدّد و بعضی نسخ آن میّوب بوده که به دست حمیری رسیده است و بعضی غیر میّوب که مطابق گزارش نجاشی بوده است. این احتمال با توجه به احاطه نجاشی به نسخه‌های مختلف کتاب و شهرت آنها بعید به نظر می‌رسد.

گذشته از احتمالات فوق، تألیف مجدّد و تغییر در متن، امری رایج در نگارش کتاب بوده است؛ چنان‌که گاه، مؤلفان به دلیل دست یافتن به منابع جدید یا اقدام بر ارائه و تنظیم مجدّد ابواب کتاب، در آن تغییراتی ایجاد می‌نمایند. این مطلب با دسترسی بازماندگان مؤلف بر آخرین نگارش از متن، تناسب بیشتری دارد و نقل نسخه میّوب کتاب را به واسطه نواده علی بن جعفر تأیید می‌کند.

أحمد بن محمّد بن خالد البرقی (م ٢٨٠ ق) در نقل احادیث کتاب مسائل در المحاسن از دو طریق / نسخه بهره جسته است؛ نسخه علی بن أسباط و نسخه موسی بن القاسم [البجلي]. ١١٦

١٠٣. رجال النجاشی، ص ٢٥١.

١٠٤. قرب الاسناد، ص ١٧٦-٣٠٠.

١٠٥. مسائل علی بن جعفر، ص ٧٠-٧١.

١٠٦. ر. ک: المحاسن، ج ٢، ص ٦١٧، ٦١٨، ٦٢٠، ٦٢٦، ٦٢٨، ٦٢٩ و ٢٥٣.

نسخه‌هایی از کتاب مسائل علی بن جعفر - که شهرت یافته و بزرگان، در نقل حدیث بر آن اعتماد نموده‌اند - نسخه روایت شده از العمرکی بن علی النیسابوری و موسی بن القاسم البجلي از علی بن جعفر است. روشن نیست که این دو نسخه با کدامیک از گزارش‌های نجاشی (مبؤب و غیر مبؤب) مطابقت دارند.

نسخه‌ای از کتاب - که کلینی غالباً از آن استفاده نموده - از طریق «محمد بن یحیی عن العمرکی بن علی النیسابوری عن علی بن جعفر» است که در اکثر موارد، تعبیر «عن أخیه ابي الحسن» و گاهی «عن أخیه موسی» در سند آمده است.^{۱۰۷}

نسخه دیگری که کلینی از آن استفاده نموده، از طریق «سهل بن زیاد، عن موسی بن القاسم البجلي، عن علی بن جعفر» است. او این نسخه را گاهی به واسطه «علی بن محمد»^{۱۰۸}، گاهی به واسطه «علی بن محمد و محمد بن الحسن»^{۱۰۹} و گاهی با عبارت «عدة من أصحابنا»^{۱۱۰} از سهل بن زیاد نقل نموده است. همچنین کلینی در دو مورد نسخه موسی بن القاسم را از طریق «محمد بن یحیی عن بنان بن محمد» نقل کرده است.^{۱۱۱} شایان ذکر است که نسخه‌ای از کتاب مسائل نیز از طریق علی بن اسباط به دست کلینی رسیده، که روایان مختلفی آن را نقل کرده‌اند.^{۱۱۲} کلینی در کتابش به طرق دیگری هم، سؤالات علی بن جعفر را آورده است.^{۱۱۳}

شیخ صدوق نیز در مشیخه الفقیه همان دو طریق (العمرکی بن علی البوفکی و موسی بن القاسم) را طریق خود به روایات علی بن جعفر معرفی نموده است.^{۱۱۴}

شیخ طوسی نیز طریق خود به کتاب رابه واسطه صدوق به همان دو راوی^{۱۱۵} و به واسطه ابن غضایری تنها به العمرکی بن علی البوفکی^{۱۱۶} منتهی نموده است.

نسخه دیگری از کتاب که از آن می‌توانیم با عنوان نسخه الايضاح کتاب مسائل یاد کنیم، در کتاب الايضاح از قاضی نعمان (م ۳۶۳ ق) گزارش شده است. بخش بر جای مانده الايضاح در دفتر دهم

رسال جامع علوم انسانی

۱۰۷. ر. ک: الکافی، ج ۱، ص ۱۹۳، ۱۹۵، ۲۵۵، ۲۲۷، ۴۵۸، ج ۲، ص ۱۸۵ و ۴۲۱، ج ۳، ص ۲۹، ۳۶، ۴۴، ۶۰، ۶۱، ۷۴، ۱۴۲، ۱۹۰، ۲۱۲، ۳۲۲، ۳۹۱، ۴۰۴، ۴۵۹، ج ۴، ص ۱۱۰، ۱۱۳، ۲۶۵، ۳۶۷، ۴۲۰، ج ۵، ص ۱۲۳، ۲۴۱ و ۲۹۱، ج ۶، ص ۳۸، ۴۴، ۱۶۵، ۱۸۸، ۱۹۶، ۲۰۱، ۲۱۸، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۴۵، ۲۷۷، ۲۸۷، ۵۱۵، ۵۱۷ و ۵۲۱، ج ۷، ص ۲۵۷ و ۳۹۷.

۱۰۸. الکافی، ج ۱، ص ۱۹۳ و ۳۳۹.

۱۰۹. همان، ج ۱، ص ۱۹۵، ۲۵۵ و ۴۲۷.

۱۱۰. همان، ج ۴، ص ۲۶۵، ج ۶، ص ۴۲۱.

۱۱۱. همان، ج ۴، ص ۲۴۲ و ۵۲۳.

۱۱۲. ر. ک: الکافی، ج ۵، ص ۱۳۵، ج ۶، ص ۴۱۴ و ۴۶۹، ج ۷، ص ۲۶۶.

۱۱۳. ر. ک: همان، ج ۵، ص ۴۹۷، ج ۶، ص ۲۲۴ و ۲۶۴.

۱۱۴. کتاب من لایحضره الفقیه، ج ۴، ص ۴۲۲.

۱۱۵. الفهرست، ص ۱۵۱.

۱۱۶. مشیخه تهذیب الأحکام، ج ۱۰، ص ۸۶.

میراث حدیث شیعه^{۱۱۷} به چاپ رسیده است. این نسخه از مسائل را الحسين بن علی بن حسن بن علی بن عمر بن علی بن حسین رضی الله عنه (م ۳۱۲ ق) از پدرش از علی بن جعفر نقل می‌کند.^{۱۱۸} نجاشی او را این گونه معرفی می‌نماید:

الحسين بن علي أبو عبدالله المصري متكلم ثقة سكن مصر.^{۱۱۹}

همچنین شیخ طوسی، از پدر وی «علي بن الحسن بن علي بن عمر بن علي بن الحسين بن علي بن أبي طالب رضی الله عنه والد الناصر الحسن بن علي» در زمزمه اصحاب امام جواد یاد می‌کند.^{۱۲۰} نکته قابل تأمل در نسخه الايضاح، آن است که اکثر اسناد در روایات نقل شده از این نسخه به «عن أخيه موسى بن جعفر، أنه سأل أباه جعفر بن محمد» ختم می‌شود.

این قولویه در کامل الزیارات دو روایات از مسائل نقل نموده^{۱۲۱} که سند آن عیناً برابر با همان نسخه الايضاح است.

علامه مجلسی نسخه‌ای از مسائل را به نحو وجاده دریافت داشته و در بحارالانوار به نقل از آن پرداخته است.^{۱۲۲} شیخ حر عاملی نیز همین نسخه را در اختیار داشته و در وسائل الشیعه از آن نقل می‌نماید؛ بدون آن که، بر خلاف مجلسی، مشخصات این نسخه خطی را - که به صورت وجاده به دست وی رسیده - بازگو کند.^{۱۲۳} سند این نسخه خطی - آن گونه که مجلسی آورده - برابر با همان نسخه الايضاح و کامل الزیارات است. این نسخه - چنان که از نقل مجلسی آشکار می‌شود - غیر مبوّب است.

به گزارش مقدمه تحقیق کتاب مسائل (چاپ آل البيت)، هم اکنون نسخه‌های خطی متعددی از کتاب به صورت مبوّب و غیر مبوّب موجود است که تعداد روایات در نسخه‌های مبوّب ۵۳۳ حدیث و

۱۱۷. میراث حدیث شیعه، ج ۱۰، ص ۲۵-۲۱۸.
 ۱۱۸. همان، ج ۱۰، ص ۸۰، ۱۰۴، ۱۲۷، ۱۲۹، ۱۴۲، ۱۴۴، ۱۵۳، ۱۵۹، ۱۶۸، ۱۸۳، ۱۸۵، ۱۹۹، ۲۰۵ و ۲۰۷. در این کتاب روایات دیگری نیز از علی بن جعفر به نقل از کتاب النهی آمده است؛ با این سند: «فی کتاب النهی من روایة الحسن بن جعفر، عن إسحاق بن موسى، عن علي بن جعفر عن أخيه موسى بن جعفر». (ر. ک. الايضاح، ص ۱۳۹، ۱۴۳، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۵۸، ۱۶۳، ۱۶۹، ۲۰۰، ۲۰۵ و ۲۰۷). چنان که از این سند و متون روایات آن روشن می‌شود، سیاق آنها همانند روایات مسائل است.

۱۱۹. رجال النجاشی، ص ۶۶.

۱۲۰. رجال الطوسی، ص ۳۷۶. روایات نقل شده از صدوق از طریق «أبو الحسن محمد بن القاسم المفسر الجرجاني، عن أحمد بن الحسن الحسيني، عن الحسن بن علي الناصر، عن أبيه، عن محمد بن علي، عن أبيه الرضا، عن أبيه موسى بن جعفر رضی الله عنه» این ادعای شیخ را تأیید می‌نماید. ر. ک. عيون أخبار الرضا رضی الله عنه، ج ۱، ص ۵-۸ و ۵۶؛ معانی الأخبار، ص ۲۸۷ و ۲۸۸.

۱۲۱. کامل الزیارات، ص ۵۱؛ «حدثني أبو عبد الرحمان محمد بن احمد بن الحسين العسكري، عن الحسن بن علي بن مهزيار، عن أبيه علي بن مهزيار، عن علي بن الحسين [صحيح: الحسن] بن علي بن عمر بن علي بن الحسين بن علي بن أبي طالب، عن علي بن جعفر بن محمد، عن أخيه أبي الحسن موسى بن جعفر، عن أبيه، عن جدّه، قال ...» و ص ۵۶؛ «حدثني محمد بن الحسن بن مهزيار، عن أبيه، عن جدّه علي بن مهزيار، عن علي بن الحسين [صحيح: الحسن] العلوي بن علي بن عمر بن علي بن الحسين بن علي بن أبي طالب رضی الله عنه، عن علي بن جعفر، عن أخيه موسى، عن أبيه، عن جدّه، قال ...».

۱۲۲. بحارالانوار، ج ۱۰، ص ۲۴۹-۲۹۱.

۱۲۳. ر. ک. یادنامه مجلسی، ج ۳، ص ۲۴۸-۲۶۹؛ «گفتگو با آیه الله سید احمد مددی».

در نسخه‌های غیر میوَب ۴۲۹ حدیث است. در کتاب مسائل - که توسط مؤسسه آل البيت تحقیق شده - کتاب مسائل، همراه با دیگر سؤالات نقل شده از علی بن جعفر - که در منابع دیگر آمده - با عنوان مسائل علی بن جعفر و مستدرکاتها جمع‌آوری شده است. ۱۲۴

کتابنامه

- اختیار معرفة الرجال، شیخ طوسی، تحقیق و تصحیح و تعلیقه: حسن المصطفوی، مشهد: انتشارات دانشگاه مشهد (دانشکده الهیات و معارف اسلامی، مرکز تحقیقات و مطالعات)، ۱۳۴۸ ش، ۳۵ + ۶۱۶ + ۳۴۳ ص.
- الارشاد، شیخ مفید، تحقیق: مؤسسه آل البيت ع لإحياء التراث، قم: المؤتمر العالمي لألفية الشيخ المفيد، اول، ۱۳۷۲ ش / ۱۴۱۳ ق، دو جلد در یک مجلد، ۵۶۳ + ۳۶۳ ص.
- الامالي، شیخ صدوق، مقدمه و ترجمه: آية الله محمد باقر كمره‌ای، انتشارات کتابخانه اسلامی، چهارم، ۱۳۶۲ ش، ۱ ج، ی + ۶۸۰ ص، وزیری، با متن عربی.
- الامالي، شیخ طوسی، تحقیق: مؤسسه البعثة، بیروت: دارالثقافة، اول، ۱۴۱۴ ق، ۱ ج، ۷۳۷ ص.
- بحار الأنوار، محمد باقر مجلسی، بیروت: مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۴ ق، ۱۱۰ ج، وزیری.
- تهذیب الاحکام، شیخ طوسی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چهارم، ۱۳۶۵ ش، ۱۰ ج.
- تهذیب التهذیب، ابن حجر عسقلانی، بیروت: دارالفکر، اول، ۱۴۰۴ ق / ۱۹۸۴ م، ۱۲ ج.
- خلاصة الاقوال، علامه حلی، تحقیق: جواد القیومی، قم: مؤسسه نشر الفقاهة، اول، ۱۴۱۷ ق، ۱ ج، ۴۹۴ ص.
- الذريعة، آقابزرگ تهرانی، بیروت: دارالاضواء سوم، ۱۴۰۳ ق / ۱۹۸۴ م، ۲۶ ج.
- رجال الطوسی، تحقیق: جواد القیومی، قم: مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۵ ق، ۱ ج، ۴۵۲ ص.
- رجال النجاشی، تحقیق: آیت الله سید موسی شبیری زنجانی، قم: مؤسسه انتشارات اسلامی، ۱۴۰۷ ق، ۲ جلد در یک مجلد، ۴۹۲ ص، وزیری.
- رسالة أبي غالب الزاري، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، اول، ۱۴۱۱ ق، ۱ ج، وزیری.
- سنن الترمذی، تحقیق و تصحیح: عبدالوهاب عبداللطیف جلد اول و عبدالرحمن محمد عثمان جلد دوم، بیروت: دارالفکر، دوم، ۱۴۰۳ ق / ۱۹۸۳ م، ۵ ج.
- عمدة الطالب، ابن عنبه، تصحیح: محمد حسن آل الطالقانی، نجف: منشورات المطبعة الحيدرية، دوم، ۱۳۸۰ ق / ۱۹۶۱ م، ۱ ج، ۳۷۶ ص.
- عيون أخبار الرضا ع، شیخ صدوق، تهران: انتشارات جهان، ۱۳۷۸ ق، ۲ جلد در یک مجلد، ۱۳ + ۶۰۶ ص، وزیری.

۱۲۴. این کتاب نخستین بار در مشهد به وسیله کنگره جهانی امام رضا در سال ۱۳۶۷ ش / ۱۴۰۹ ق، در ۴۵۷ صفحه منتشر شده است. همین تحقیق در سال ۱۴۱۰ ق در بیروت به وسیله مؤسسه آل البيت ع لإحياء التراث به چاپ رسیده است.

- الغيبة، شیخ طوسی، تحقیق: عباد الله تهرانی و علی احمد ناصح، قم: مؤسسة المعارف الاسلامية، ۱۳۷۰ ش / ۱۴۱۱ ق، ۲۸ + ۵۷۰ ص.
- الفهرست، شیخ طوسی، تحقیق: جواد القيومي، مؤسسة نشر الفقاهة، اول، ۱۴۱۷ ق، ۱ ج، ۳۴۳ ص.
- قرب الاسناد، الحميرى القمى، تهران: مكتبة نينوى الحديثة، ۱۳۷۰ ق، ۱ ج، ۱۷۷ ص، افست از چاپ سنگى، به همراه «الأشعثيات».
- الكافي، محمد بن يعقوب كليني، تهران: دارالكتب الإسلامية، چهارم، ۱۳۶۵ ق، ۸ ج، وزيرى.
- كامل الزيارات، جعفر بن محمد بن قولويه، تحقيق: جواد قيومي، قم: نشر الفقاهة، اول، ۱۳۷۵ ش / ۱۴۱۷ ق، ۱ ج، ۶۱۰ ص.
- كتاب من لا يحضره الفقيه، شيخ صدوق، قم: مؤسسه انتشارات اسلامى، سوم، ۱۴۱۳ ق، ۴ ج، وزيرى.
- لسان الميزان، ابن حجر عسقلانى، بيروت، منشورات مؤسسة الأعلمي، دوم، ۱۳۹۰ ق / ۱۹۷۱ م، ۷ ج.
- المحاسن، احمد بن محمد بن خالد البرقى، تصحيح: جلال الدين الحسيني المحدث، تهران: دارالكتب الاسلامية، دوم، ۱۳۷۱ ق، ۲ جلد در يك مجلد، ۶۵۲ ص.
- مسائل علي بن جعفر و مستدرکاتها، ابن الامام جعفر الصادق عليه السلام، تحقيق و جمع: مؤسسة آل البيت عليه السلام لإحياء التراث، مشهد: المؤتمر العالمى للإمام الرضا عليه السلام، اول، ۱۳۶۷ ش / ۱۴۰۹ ق، ۱ ج، ۴۵۷ ص.
- مستطرفات السرائر، ابن ادريس حلى، قم: مؤسسة انتشارات اسلامى، دوم، ۱۴۱۱ ق، ۱ ج، ۱۰۶ ص، وزيرى.
- معالم العلماء، ابن شهر آشوب، مقدمه: سيد محمد صادق آل بحر العلوم، نجف: منشورات المطبعة الحيدرية، ۱۳۸۰ ق / ۱۹۶۱ م، ۱ ج، ۱۸۷ ص.
- مكارم الاخلاق، شيخ طبرسى، قم: انتشارات شريف رضى، چهارم، ۱۴۱۲ ق، ۱ ج، ۴۷۵ ص، وزيرى.
- ميراث حديث شيعه، مهريزى، صدرابى، تحقيق: مركز تحقيقات دارالحديث، قم: سازمان چاپ و نشر دارالحديث، اول، ۱۳۸۲ ش / ۱۴۲۳ ق، دفتر دهم، ۵۵۹ ص.
- ميزان الاعتدال، ذهبى، تحقيق: علي محمد الجاوي، بيروت، دارالمعرفة، اول، ۱۳۸۲ ق، ۴ ج.
- مسائل الشيعة، شيخ حر عاملى، تصحيح و تحقيق: مؤسسة آل البيت عليه السلام لإحياء التراث، اشراف: السيد محمد رضا الحسيني الجلالى، قم: مؤسسة آل البيت عليه السلام لإحياء التراث، اول، ۱۴۰۹ - ۱۴۱۳ ق، ۳۰ ج.
- يادنامه مجلسى، به كوشش: مهدى مهريزى، تهران: وزارت ارشاد، اول، ۱۳۷۸، ۳ ج، وزيرى.